Cseppentő István

Az útleírás mint tudásösszegzés. Volney: *Voyage en Syrie et en Égypte*

ORCID: 0000-0002-4518-6545

DOI: https://doi.org/10.14232/flea.2026.1.3

Membre des « Idéologues », Volney publie en 1787 un ouvrage intitulé *Voyage en Syrie et en Égypte* qui appartient au genre littéraire des récits de voyage, mais qui, de par son contenu et son objectif, constitue en réalité un recueil de connaissances sur le Proche-Orient. Son objectivité et son souci scientifique contrastent fortement avec les récits de voyage de l'époque romantique, qui se caractérisent plutôt par leur ton subjectif. L'étude informative et quasi exhaustive de Volney reflète l'esprit encyclopédiste des Lumières et a exercé une influence déterminante non seulement sur les récits de voyage ultérieurs, mais aussi sur la campagne d'Égypte de Bonaparte. Son influence directe la plus importante est également d'ordre encyclopédique: publiée à partir de 1809, la *Description de l'Égypte*, ouvrage monumental, incarne l'idéal de synthèse hérité du siècle des Lumières.

Mots-clés: Volney, récit de voyage, voyage en Orient, esprit encyclopédique, littérature française du tournant des Lumières

Kulcsszavak: Volney, útleírás, keleti utazás, enciklopédikus szemlélet, a XVIII. század végének francia irodalma

Az enciklopédikus tudásformák XVIII. századi sokféleségét, a tudásösszegzés szándékát – talán kissé meglepő módon – egy útleíráson keresztül szeretném illusztrálni. A műfaj adottságai miatt az „enciklopédikus" jelző itt kizárólag tartalmi értelemben használható, hiszen a betűrendes, szócikkekre tagolt, szótárszerű szerkezet nem fér össze az útleírás jellegével. Diderot Encyclopédie szócikke szerint ráadásul egy enciklopédia jellemzője, hogy nem egyetlen szerző, hanem egy tudós szerzőcsapat munkája, ami az útleírás esetében, belátható, szintén műfajidegen előfeltétel. (Hacsak nem tekintjük csapatmunkának a más szerzőktől átvett ismereteket, ami a korabeli utazási irodalom jellemző gyakorlata volt.) Tanulmányom első részében az elemzésre kiválasztott mű, Volney *Voyage en Syrie et en Égypte* című munkájának tudásösszegző jellegét bizonyítom, kiemelve annak különleges voltát, majd, éppen az egyediség okán, kitérek a műfaji meghatározás kérdésére, vagyis arra, hogy az elemzett mű tekinthető-e egyáltalán útleírásnak.

Volney és a Kelet

Constantin-François Chassebœuf de la Giraudais, írói nevén Volney, sosem számított a XVIII. századi irodalmi kánon népszerű, vagy akár csak említést érdemlő szerzőjének. Filozófus, politikai gondolkodó és tudós orientalista volt, az enciklopédisták utolsó nemzedékéhez, az úgynevezett „Ideológusokhoz" tartozott, akik az Ancien Régime végén kezdődő karrierjüket a Császárság alatt teljesítették ki. Volney a francia forradalom híve, melyben aktív szerepet is vállal, majd a jakobinus Terror alatt börtönbe vetik, de nagy szerencsével elkerüli a guillotine-t. Hároméves amerikai tartózkodás után hazatérve Bonaparte – mint első konzul, majd mint császár – környezetében találjuk, grófi rangot is kap, de idővel Napóleon hivatalos, megtűrt ellenzéke tagjaként politizál. Leghíresebb műve, az 1791-ben kiadott és óriási sikert aratott *A romok*[1] csak részben tekinthető a korabeli romkultusz termékének, sokkal inkább egy radikális filozófiai esszé: elmélkedés a civilizációk születéséről és bukásáról, reflexiók a jelenkor eseményeiről (mint az amerikai függetlenségi háború és a francia forradalom), hitvallás a fejlődés és a társadalmi-politikai megújulás mellett.[2] Hasonló szellemben íródott az 1793-as *Le catéchisme du citoyen* [A polgár katekizmusa] is. A szerző történelmi érdeklődését mutatják az ókortörténettel és a történeti kronológiával foglalkozó írásai, geopolitikai meglátásait a török-orosz konfliktus apropóján fejti ki (*Considérations sur la guerre actuelle des Turcs*, 1788), nyelvtudósként pedig többek között kidolgozza a héber és egyéb keleti nyelvek írásmódjának reformját.

A *Romok*ban megidézett hangulat – akár a földrajzi háttér (Palmüra romvárosa a szír sivatagban), akár a meseszerű atmoszféra (a szellem megjelenése) – azt a varázslatos Keletet idézi, melynek hatására Volney orientalista lesz, s 1782 decemberében hajóra száll Egyiptom felé. A XVII. század végén néhány keleti útleírás, irodalmi mű és tudományos munka hatására átalakuló, majd a XVIII. század elején az *Ezeregyéjszaka*-fordítás nyomán megszilárduló, alapvetően pozitív, irodalmi-művészi-kulturális szempontú Kelet-képet radikálisan átírja a filozófusok és az enciklopédisták Montesquieu-től örökölt politikai-ideológiai alapú Kelet-képe. Ezt a képet az útleírások is gazdagítják, noha a levantei utazások akkor még közel sem olyan gyakoriak és népszerűek Franciaországban, mint amennyire majd a XIX. században lesznek. Gyakori úticél a Fényes Porta, ahová a legtöbb utazó diplomáciai küldetés keretében látogat el, de Egyiptom még távoli és jóval veszélyesebb helynek számít. Közvetlenül Volney előtt érkezik oda François de Tott[3] vagy Claude-Étienne Savary, és ez utóbbi szerző útleírásának (*Egyiptomi levelek*)[4] kiadása is csak egy-két évvel előzi meg Volney művét. Rajtuk kívül főként külföldi utazókat találunk: a dán Frederik Ludvig Norden-t, az angol

[1] Volney: *A romok. Elmélkedés a birodalmak átalakulásáról és a természet törvényei*. Ford. Benedek Nándor, Budapest, Krammer és Erhardt Könyvnyomdája, 1903.

[2] Gérard Gengembre: *À vos plumes citoyens! Écrivains, journalistes, orateurs et poètes, de la Bastille à Waterloo*. Paris, Gallimard, 1988. 95.

[3] *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, 1784. Magyar kiadás: *François baron de Tott emlékiratai a törökökről és a tatárokról.* Szerk. Tóth Ferenc, Szombathely, Vasi Szemle, 2008.

[4] Claude-Étienne Savary: *Lettres sur l'Égypte*, 1–3. köt., Paris, Onfroi, 1785–1786.

Richard Pococke-ot, a német Carsten Niebuhr-t.[5] Míg Volney a felsorolt külföldi szerzőket komoly elődnek és megbízható forrásnak tartja,[6] Savary művét nem sokra becsüli, bár többször megemlíti.

A *Voyage* születése

A *Voyage en Syrie et en Égypte* előszavában Volney utazásának motivációit és az útleírás közreadásának okait magyarázva finoman kritizálja az őt megelőző utazók gyakorlatát:

> Az utazás nehézségei miatt csak kevés beszámoló született ezekről a régiókról, s így a róluk alkotott elképzeléseink is tökéletlenek. Az utazók többségét az ókori régiségek kutatása foglalkoztatta, nem pedig a jelenlegi viszonyok tanulmányozása. Mivel rövid idő alatt járták be az országot, szinte mindegyikük esetében hiányzott két alapvető dolog annak megismeréséhez: az idő és a nyelvtudás.[7]

Számára a korabeli közel-keleti viszonyok megismerése a lényeges, ráadásul a maguk teljességében:

> Egyiptom és különösen Szíria megfelelő terepnek tűnt az engem leginkább érdeklő politikai és morális állapotok tanulmányozására. Hiszen ezekben az országokban született meg a legtöbb eszme, amely vezet bennünket, itt alakultak ki azok a vallási nézetek, melyek oly nagy hatással voltak köz- és magánerkölcseinkre, törvényeinkre, társadalmi állapotunkra. Ezért érdekes megismerni ezen eszmék bölcsőjét, a megszületésükre ható szokásokat és erkölcsöket, az ezeket szentesítő nemzetek szellemét és jellemét, valamint megvizsgálni, hogy ez a szellem, ezek az erkölcsök, ezek a szokások mennyiben változtak és mennyiben őrződtek meg, egyben megérteni az éghajlat vagy a kormányzat szokásokra gyakorolt hatásait és azok kialakulásának okait, egyszóval a jelen állapot alapján megítélni az elmúlt korokat.[8]

Nem kétséges tehát, hogy Volney ambíciója a minél alaposabb és sokrétűbb, mondhatni enciklopédikus tudás megszerzésére és – ami legalább ilyen fontos – annak közkinccsé tételére irányult.

---

[5] Norden: *Voyage d'Égypte et de Nubie*, 1750–1755 (posztumusz, francia nyelven); Pococke: *A Description of the East and Some other Countries*, 1–2. köt., 1743–1745; Niebuhr: *Beschreibung von Arabien*, 1–3. köt., 1772–1778.

[6] Volney életrajzírója, J. Gaulmier további lehetséges forrásokat említ: Paul Lucas (*Voyage du Sieur Paul Lucas au Levant*, 1704), Claude Sicard (*Parallèle géographique de l'ancienne Égypte et de l'Égypte moderne*), Benoît de Maillet (*Description de l'Égypte*, 1735), John Greaves (*Pyramidographia, or a Description of the Pyramids in Ægypt*, 1646). Ld.: Jean Gaulmier: *L'Idéologue Volney (1757–1820). Contribution à l'histoire de l'orientalisme en France*. Beyrouth, Imprimerie catholique, 1951. 65.

[7] Volney: *Voyage en Syrie et en Égypte*. In: *Œuvres*. 3. köt., Paris, Fayard, 1998. 12–13. (A Volney-idézeteket saját fordításunkban közöljük.)

[8] Uo., 11–12.

Enciklopédikus szemlélet

Az útleírás mindig is a tudásközvetítés egyfajta eszköze volt, noha a középkori szövegekben még többnyire kitalált országokról és csodás lényekről lehetett olvasni, melyek ugyan félrevezették az olvasót, de kielégítették egzotikum iránti igényét. A nagy európai felfedezések nyomán már a reneszánsz, majd a XVII. század nyugati utazói valóságos világokról és népekről közvetítik megfigyeléseiket, s különösen jellemző ez a Keleten járt utazókra, amennyiben ők – a keleti nyelvek, vallások és tudományok ismerőiként – már a modern értelemben vett orientalisták voltak, vagy utazásuk során azokká váltak. A „klasszikus", XVII. századi francia utazók és útleírók között tudóst (Bernier, Thévenot) és kereskedőt (Tavernier, Chardin) egyaránt találunk, s valójában ők azok, akik a század végétől műveiken keresztül egyre népszerűbbé teszik az iszlám Keletet. Sikerük az új ismeretek közvetítésén túl a személyes hangvételű, már-már regényes leírásoknak is köszönhető, épp annak, amit Volney – saját felfogása szerint – az útleírás felesleges elemeként határoz meg:

> Útleírásomban igyekeztem hű maradni ahhoz az elvhez, melyet vizsgálódásaim során is követtem: mindkettő esetében az igazság pártatlan szeretete vezérelt. Óvakodtam minden képzelet szülte leírástól, pedig tudom, hogy a legtöbb olvasó mennyire kedveli a kitalációkat. Szerintem viszont az útleírás nem fikció, sokkal inkább a történettudomány része.[9]

A XVII. század második felében még kiemelt szerepet kap az utazás (és az útleírás) szórakoztató és kalandos jellege,[10] noha ekkor már a Friedrich Wolfzettel által „teljes" vagy „teljességre törekvő" utazás (*voyage complet*)[11] gyakorlatáról beszélhetünk, mely előrevetíti a XVIII. század enciklopédista irányultságát.

Ebben a szellemben jelenik meg 1746 és 1759 között Prévost abbé 15 kötetes monumentális munkája, az *Histoire générale des voyages*, egy nagyszabású kompiláció, melyben a szerző összegzi a korábbi útleírások által közvetített ismereteket. Célja a dokumentumértékkel bíró tudományos (földrajzi, etnológiai, botanikai stb.) jellegű, egy adott országra vagy régióra jellemző, minél teljesebb körű tudás átadása, melynek eredményeképpen műve – Claude Reichlert idézve – „egyfajta utazási enciklopédiához válik hasonlatossá, megfelelve nemcsak a kor ízlésének, de az utazási irodalom *tudásközvetítő funkciójának* is".[12] Példaként a 3. kötetben, Nyugat-Afrika partvidékének gyarmatosítása kapcsán előbb történeti ismertetést találunk arról, hogy hogyan vették birtokukba a területet az európaiak, majd ezt követi egy részletes földrajzi, természettudományos és etnográfiai leírás. Az útleírás fogalma tehát összekapcsolódik a területre vonatkozó addigi ismeretek átadásával.

[9] Uo., 13–14.

[10] Friedrich Wolfzettel: *Le discours du voyageur. Le récit de voyage en France, du Moyen Age au XVIIIe siècle*. Paris, Presses Universitaires de France, 1996. 201.

[11] Uo.

[12] Claude Reichler: „Pourquoi les pigeons voyagent: remarques sur les fonctions du récit de voyage". *Versants. Revue suisse des littératures romanes*, 50. sz., 2005. 29. (Kiemelés tőlem.)

Az informatív, tények és adatok közlésére koncentráló, tudományos igényű megközelítés szempontjából Volney műve rokonítható Prévost munkájával.

Volney alapvetően abban nyújt újat a korábbi utazók leírásaihoz képest, hogy megvalósítja a Rousseau által a *Második értekezés*ben megfogalmazott ideált a filozofikus utazásról és útleírásról, ahol az utazó egyszerre *géomètre* és *philosophe*, vagyis tudós, aki egyben filozófussá is válik. A rousseau-i kategóriák értelmében Volney a *Voyage*-ban láttatja tudós mivoltát, míg a *Voyage* által ihletett későbbi művében, a *Romok*ban már a filozófust halljuk, aki – osztozva eszmetársainak, az Ideológusoknak enciklopédista szemléletében[13] – még magában hordozza a felvilágosodás szellemiségét, annak összegzésre törekvő ideálját képviseli.[14] Annál érdekesebb, hogy Volney műve előszavában, útjának céljáról beszélve nem tesz utalást bármiféle összegző szándékra: az utazás általános hasznáról szólva az elme pallérozását és az ítélőképesség fejlesztését említi (*orner l'esprit*, *former le jugement*), saját útját illetően pedig egy kevéssé ismert térség megfigyelését, tanulmányozását (*observations*) tűzi célul maga elé. Fentebb láttuk azt is, hogy – a legtöbb nyugati utazóval ellentétben – nem törekszik Egyiptom és Szíria teljes történelmének megismerésére és bemutatására: az Oszmán Birodalom e két tartományának kizárólag a jelen állapota érdekli (*l'état présent de la Syrie et de l'Égypte*).

A mű felépítése egyszerű és logikus sémát követ: a négy részből az első kettő Egyiptomról, a két utolsó pedig Szíriáról szól, azonos szempontok alapján mutatva be az oszmán uralom alatt álló két történelmi régiót: előbb földrajzi jellemzőiket (*état physique*), majd tág értelemben vett politikai állapotukat (*état politique*) tárgyalja. Közelebbről szemügyre véve a két nagy fejezetet azonban megállapítható, hogy a hasonlóságok itt véget is érnek: Szíriát Egyiptomnál hosszabban és részletesebben mutatja be (a mű közel harmadát szenteli Egyiptomnak, míg Szíriával kétszer akkora terjedelemben foglalkozik), ami egyértelmű preferenciát feltételez. Talán ezt hivatott kifejezni a címben szereplő sorrendiség is (utazás Szíriába és Egyiptomba), noha ez a szórend nem tükrözi sem az utazás kronológiáját, sem a műben követett sorrendet.[15] Feltételezhető, hogy Volney Egyiptomot kevésbé tartja izgalmasnak, egyrészt jelen állapota miatt, másrészt azért, mert arról jóval több információ áll rendelkezésre: „Szíria nem kevésbé érdekes, mint Egyiptom, viszont újdonság, amivel foglalkozni kell. A korábbi utazók által írottak hiányosak és aktualitásukat vesztették".[16] Az előszóban Volney ki is tér arra, hogy számára miért volt gyümölcsözőbb az itt töltött idő: „E tartomány kevésbé zaklatott állapota jobban megfelelt szándékaimnak: nyolc hónap

[13] Erről ld.: Robert Damien: „Les Idéologues, la bibliothèque et l'encyclopédie: une révolution de la Révolution". In: *Tous les savoirs du monde. Encyclopédies et bibliothèques, de Sumer au XXIe siècle*. Szerk. Roland Schaer, Paris, Bibliothèque nationale de France/Flammarion, 1996. 450–455.

[14] „Volney, à l'évidence, a une ambition totalisante." Sarga Moussa: „Noirceur orientale. L'Égypte de Volney". *Orages*, mars 2009. 182.

[15] Az 1792-es második, az 1808-as negyedik, illetve a már Volney halála után megjelent 1823-as hatodik kiadás címében megfordul a sorrend: *Voyage en Égypte et en Syrie*. Van olyan kutató, aki szerint ez a „helyes" sorrend, pusztán az utazás kronológiája alapján (lásd pl.: Moussa, i. m., 181–182).

[16] *Voyage en Syrie et en Égypte*, i. m., 13.

tartózkodás a drúzok között egy arab kolostorban otthonossá tette számomra a nyelvet, és így lehetőségem nyílt arra, hogy egy teljes éven keresztül szabadon utazgassak Szíriában."[17]

Noha azonos szempontok alapján tárgyalja a két régió földrajzi sajátosságait, Szíria esetében akkurátusabb módon tagolja mondandóját: míg Egyiptomban az általános jellemzőkről szóló fejezetbe sűríti az ország föld- és vízrajzát, addig Szíria kapcsán külön fejezet szól a hegyekről, a vulkánokról, a folyókról, a tavakról, a szeizmikus jelenségekről, és sokkal részletesebben tárgyalja az ország éghajlatát is. Egyiptomról írva viszont két fejezetet is szentel a Nílusnak és a Nílus-deltának, valamint Alexandria városának. Ezzel szemben a fővárost, Kairót majd csak az ország politikai helyzetének tárgyalásakor mutatja be.

Mindkét régió esetében a tág értelemben vett politikai viszonyok bemutatása szemlélteti leginkább, hogy Volney érdeklődése elsősorban a jelenre irányul. Egyiptom kapcsán számba veszi az ország etnikai típusait, hosszabban időzve a koptoknál. Az ország történeti vonatkozásait csak a mameluk dinasztia összefüggésében említi, majd egy rövid fejezet után rátér Ali bej uralkodására a XVIII. század második felében (kevéssel Volney utazása előtt), ami egyben a dinasztia fénykorát is jelenti. A továbbiakban részben a mameluk hadsereg érdekli (fegyverzet, ruházat, nevelés, fegyelmezés, erkölcsök stb.), részben a mameluk kormányzás, főként adminisztrációs szempontból (kereskedelem, vámok, a Földközi- és a Vörös-tenger összekötésének lehetőségei), majd külön fejezetekben tárgyalja az Egyiptomot sújtó leggyakoribb betegségeket (vakság, himlő, pestis). A legvégén kitér az utazók által terjesztett tévhitekre, és említést tesz az ókori romokról, köztük a piramisokról is. Szíria politikai viszonyainak tárgyalását is a területén élő népek bemutatásával kezdi, de etnikumok szerint fejezetekre tagolva. Hasonlóan részletező a területi felosztást illetően (Aleppó, Tripoli, Szaida, Damaszkusz, Palesztina). Történelmi távlatokkal itt nem foglalkozik, csak a XVIII. század érdekli, a legváltozatosabb aspektusokból: az oszmán-török kormányzás, az igazságszolgáltatás, a tulajdonviszonyok, a vallás, a mezőgazdaság, a társadalmi csoportok, a tudomány, a művészetek, végül pedig a szír lakosság karaktere és szokásai. A harmadik kiadás végére függelékként bekerült a levantei kereskedelem aktuális helyzetének áttekintése is.

Noha a két térséggel kapcsolatos tudásösszegzés, ahogy azt Volney már az előszóban is leírta, csak azok aktuális állapotára terjed ki, ezekről a szerző a legszélesebb és a lehető legalaposabb ismeretek átadására törekszik (nem titkolva, hogy az olvasó minél teljesebb tájékoztatása érdekében más szerzőktől is vett át részeket).[18] Elmondható tehát, hogy tartalmát és megírásának célját tekintve a *Voyage en Syrie et en Égypte* a Közel-Kelet két térségére vonatkozó aktuális ismeretek tárháza. Ahogyan Nicole Hafid-Martin fogalmaz az utazás és az ismeretszerzés összefüggéseit vizsgálva: a XVIII. század végi, Levantéról szóló írások közül Volney munkája a legjelentősebb, mind a tárgyalt témák változatossága, mind

[17] Uo., 14.
[18] Uo., 13.

az elemzés alaposssága szempontjából.[19] Szerény mértékben ugyan, de illusztrációk is gazdagítják a művet. Az első kiadásban helyet kapott két, Egyiptomot és Szíriát ábrázoló térkép, a baalbeki Naptemplom alaprajza, valamint két metszet: a Naptemplom, illetve Palmüra romjai. Végül a mű nyelvezetéről elmondható, hogy tárgyához és a szerző által megkövetelt szigorúan tudományos nézőponthoz képest egyáltalán nem száraz, ahogy nem száraz a *Francia Enciklopédia* vagy Buffon *Természetrajz*a sem. Idézzük itt fel az Egyiptom leírásának szentelt első rész bevezetőjét, mely személyes kiszólásoktól sem mentes, kötetlen diskurzus formájában igyekszik megragadni az olvasó érdeklődését: szinte kézen fogva vezeti a hajóról a kikötőbe, Alexandriába – felelevenítve a város hangulatát, a zajokat, a járókelők viseletét, a kóbor kutyák falkáit –, majd a városon kívülre, a Deltába. A Nílust a Szajnához vagy a Loire-hoz hasonlítja. Később ez a hangnem némileg változik, bár az egyes szám első személy használata fenntartja a kötetlenebb stílust, mindazonáltal megőrizve a felvilágosodás korának tudományos-népszerűsítő műveire jellemző tényszerű ismeretközvetítést.

Útleírás?

Volney életrajzírója és legavatottabb ismerője, Jean Gaulmier elmélete szerint Volney egyiptomi és szíriai utazásával titkos politikai megbízást teljesít, amennyiben alapos kutatásai és tudományos megállapításai egy feltételezett gyarmati expedíciót készítenének elő.[20] Műve ennek értelmében egyfajta kémjelentésnek lenne tekinthető, ahol a narratív keret – az útleírás – nem több, mint álca, viszont tökéletesen igazolja a mindenre kiterjedő, enciklopédikus tudásösszegző szemléletet. Az elmélet megalapozottságát nem mindenki osztja, általában Gaulmier elméleteként hivatkoznak rá,[21] abban viszont már senki sem kételkedik, hogy 1798-ban Bonaparte egyiptomi hadjárata alkalmával – ami valóban hódítási céllal indult – teljes mértékben támaszkodott Volney munkájára.[22] Éppen ez a politikai vetülete teszi a művet elítélendővé Edward W. Said számára, aki a *Voyage*-t úgy tekinti, mint a Kelettel szembeni nyugati elnyomó politika és az orientalizmus mint tudomány összefonódásának első bizonyítékát: Said szemében így Volney műve nem útleírás, hanem a tudományosság álcája mögött megbújó cselekvési terv a francia birodalmi törekvések szolgálatában.[23]

---

[19] Nicole Hafid-Martin: *Voyage et connaissance au tournant des Lumières (1780–1820)*. Oxford, The Voltaire Foundation, SVEC 334, 1995. 119.

[20] Jean Gaulmier: *Un grand témoin de la Révolution et de l'Empire, Volney*. Paris, Hachette, 1959. 30–42. Hipotézisének alapja többek között az, hogy Volney hasonló logika alapján (földrajzi és politikai érdeklődés) vizsgálódott, mint korábban François de Tott, aki miniszteri felkérésre valóban a francia gyarmatosítás lehetőségeit mérte fel.

[21] Ld. pl.: Moussa, i. m., 181.

[22] Ld. pl.: François Furstenberg: *When the United States Spoke French: Five Refugees Who Shaped a Nation*. New York, Penguin, 2014. 376.

[23] „Napóleon és mindenki más számára, aki a szerző két írását kezébe vette, azonnal kiderült, hogy a *Voyage*-t és a *Considérations*-t haszonnal forgathatja minden, a Kelet birtoklására pályázó európai. […] A szerző mintha azt üzente volna: olvasd el a könyvet, és a Kelet nem fog tudni csapdába ejteni, sőt te fogod akaratodat rákényszeríteni." Ld.: Edward W. Said: *Orientalizmus*. Ford. Péri Benedek, Budapest, Európa, 2000. 144.

Volney definíciója

A *Voyage en Syrie et en Égypte* a közfelfogás szerint az útleírás kategóriájába tartozik, ilyen elv alapján szerepel például egy, a XVIII. század végi és XIX. századi francia útleírásokból válogató antológiában is.[24] Ugyanakkor a korai francia utazási irodalomról szóló összefoglaló művében Wolfzettel épp csak megemlíti, mint „történeti és régészeti" utazást (*voyage historique et archéologique*),[25] de elemzésébe nem bocsátkozik, és nem is veszi számításba a fontosabb XVIII. századi útleírások áttekintésekor: sem mint „szellemi kalandot" (*aventure intellectuelle*), sem mint „felvilágosult utazást" (*voyage éclairé*), sem mint „tudományos diskurzust" (*discours scientifique*). A *Voyage* műfaji meghatározásának legkézenfekvőbb szempontja talán mégis Volney saját definíciója lenne, márpedig ő műve előszavában útleírásként (*relation*, *genre des voyages*) hivatkozik rá. Tény viszont, hogy ugyanitt a műfajt a történettudományhoz sorolja, nem pedig a fikciós művek közé (ő a regény – *roman* – szót használja). Utalhat itt egyfelől arra, hogy a legtöbb útleírás nem tükrözi feltétlenül az igazságot és sok kitalációt tartalmaz, de értheti ezalatt a legtöbb útleírás túlzott szubjektivitását is. Azokkal ellentétben Volney tárgyilagosságra törekszik: „Az országokat nem mutattam szebbnek, mint amilyennek számomra tűntek; az embereket sem festettem jobbnak vagy rosszabbnak, és talán képes voltam arra, hogy hitelesen szemléljem őket, hiszen nem kaptam tőlük sem dicséretet, sem sértő megjegyzést."[26] A tudományosságra való törekvéssel összefüggésben is egyértelműen különbséget tesz a korábbi útleírások és saját munkája között:

> Ami a mű formáját illeti, nem követtem az útleírások megszokott módszerét, noha az egyszerűbb lett volna. Terjengősségük miatt elvetettem az út részleteinek ismertetését, csakúgy, mint a személyes kalandokét. Csak általános képeket vázoltam fel, mert ezek egyszerre több tényt és gondolatot fognak egybe, és a könyvek sokaságában fontos számomra, hogy takarékoskodjam az olvasók idejével.[27]

Bár Volney itt formai különbségre utal, megfogalmazása mégis lényeges koncepcióbeli eltérésre világít rá. A korábbi (különösen a XVII., de akár a XVIII. századi) útleírások népszerűségét éppen azok személyes hangvétele, az úthoz kapcsolódó kalandok, apró részletek elbeszélése adta, vagyis mindaz, amit Volney a felesleges, ezért elvetendő „regényesség" kategóriájába sorol.

[24] *Le voyage en Orient*. Szerk. Jean-Claude Berchet, Paris, Robert Laffont, 1985.

[25] Wolfzettel, i. m., 237. Wolfzettel a XVIII. századi útleírások címében előszeretettel használt „pittoresque" (festői) kifejezés kapcsán említi Volney művét, de olyan címen idézi, ahogy az sosem létezett: *Voyage pittoresque de la Syrie, de la Phénicie, de la Palestine et de la Basse-Égypte*. Ez valójában Louis-François Cassas 1799-ben kiadott műve, melyhez Volney csak előszót írt. A Volney-bibliográfiához lásd: Gaulmier, *L'idéologue Volney*, i. m., xxxv.

[26] *Voyage en Syrie et en Égypte*, i. m., 14.

[27] *Voyage en Syrie et en Égypte*. Paris, Volland et Desenne, 1787. VIII. (Az idézett szakasz nem szerepel az 1998-as Fayard-féle kiadásban, ezért az eredeti, 1787-es kiadás alapján közöljük.)

Egy műfaj határán

Útleírással állunk tehát szemben, hiszen el kell fogadnunk Volney saját definícióját, de meglehetősen atipikus útleírással. Volney munkája sokkal jobban hasonlít a tudások olyan fajta tárházára, amit Prévost kapcsán már láttunk, semmint egy – a címe által is sugalmazott – hagyományos útleírásra. Viszont Prévost az *Histoire générale des voyages*-ban szemezgetett a szövegekből, kiválogatva a tudományos ismeretekre vonatkozó részeket, vagyis vélhetően egyik útleírás sem tartalmazott kizárólag ilyen ismereteket. Volney útleírása lenne tehát az első: a Keletet megjárt utazók között nincs előfutára. Ugyanakkor nincs követője sem, hiszen 1802-ben már a rá sokszor hivatkozó Vivant Denon is egy teljesen eltérő felfogású útleírást ad közre – *Voyage dans la Basse et la Haute Égypte* címmel –, melyben az élménybeszámoló keveredik a történelmi és földrajzi ismeretekkel, valamint a Bonaparte-féle hadjárat eseményeire vonatkozó szöveghelyekkel. Volney leginkább azon tudós utazókhoz sorolható (Humboldt, Darwin, Lévy-Strauss), akik hagytak hátra útleírást, de műveik alapvetően a természettudomány vagy a társadalomtudomány (etnológia), nem pedig az utazási irodalom kategóriájába sorolhatók. Ha – hatását tekintve – a *Voyage en Syrie et en Égypte* játszhatott bizonyos szerepet az egyiptomi hadjárat előkészítésében, legfontosabb hozadéka mégis az, hogy közvetve inspirálta Bonaparte hadjáratának legnagyszabásúbb intellektuális teljesítményét, a *Description de l'Égypte* című húszkötetes művet. Az „enciklopédikus" jelző sokkal inkább erre a kiadványra illene, mely kimeríti a Diderot által felállított kritériumokat: csapatmunka, a tudományterület minden aspektusát érinti, teljességre törekszik, sőt még illusztrációk is gazdagítják, akárcsak a *Francia Enciklopédiá*t.[28] Volney műve – részben tartalmi, részben szellemi hatása miatt – e monumentális munka előzményeként fogható fel, melynek értékét éppen a műfaji különbözőség adja: a *Voyage en Syrie et en Égypte* egy útleírás keretei között képes, arányait tekintve, a maga nemében kimerítő tudást nyújtani. Volney ilyen értelemben nem tekinthető a XIX. századi francia keleti utazók előfutárának: ha úti céljuk és kíváncsiságuk egyezik is, Chateaubriand és nyomában a többi utazó-író már egészen más funkciót tulajdonít az útleírásnak, éppen azt, amelyet Volney – személyes hangvételük okán – a fikció kategóriájába utalt. Volney objektivitást és tudományosságot célul tűző útleírása lényegileg tér el a XX. századi útleírások nagy részétől is, melyekben nemcsak a tudományosságra, de sokszor már a puszta tárgyilagosságra való törekvés is háttérbe szorul.[29]

ELTE Francia Nyelvi és Irodalmi Tanszék
cseppento.istvan@btk.elte.hu

[28] Az első, húszkötetes in-folio kiadás (1810–1826) 9 kötetnyi szöveget és 11 kötetnyi illusztrációt tartalmaz, míg a Panckoucke-féle második kiadás (1821–1829) megtartja az eredeti, 11 nagyalakú kötetnyi illusztrációt, a szöveget viszont 26 in-octavo kötetre bontja. Ld.: Robert Solé: *Les savants de Bonaparte*. Paris, Éd. du Seuil, 1998. 207.

[29] Reichler, i. m., 20.